

Зозуля С.Ю. Ніжин модерної доби: студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики / С.Ю. Зозуля ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Північно-Східне регіональне відділення. – К. : Видавець Олег Філюк. – 344 с. ; іл.

Історична доля Ніжина та Криму, доля інтелектуальної еліти двох, на перший погляд, досить різних регіонів дивним чином опинилися переплетені в часі. Розробляючи проблему розвитку історичного кримиознавства, ми не могли не звернутися до багатющого за фондами Державного архіву Чернігівської області, зокрема його відділення в Ніжині. Саме тут зберігаються документальні сліди діяльності М. М. Бережкова, О. Ф. Музиченка, батька та сина Максимовичів...

На нашу думку, в укладачів енциклопедії регіоналістики – коли громадська думка дозріє до її створення – не має виникати сумнівів щодо включення до цього видання імені відомого історика, старшого наукового співробітника Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, керівника Північно-Східного регіонального відділення даної академічної установи Сергія Юрійовича Зозулі. Багато в чому завдяки його багаторічній дослідницькій роботі, що позначена серією змістовних публікацій у провідних вітчизняних наукових виданнях, Ніжин з'явився й закріпився на історіографічній карті нашої України.

Історія знає чимало випадків, коли одна людина створювала образ певної місцевості, відкриваючи її для допитливих людей. Так, колумбієць Габріель Гарсія Маркес познайомив читачів всієї планети з життям латиноамериканського села, а турок Орхан Памук – із неповторним Стамбулом; великий письменник Микола Васильович Гоголь зробив надбанням світової культури Диканьку та Сорочинці... На жаль, з Ніжином найчастіше пов'язані стереотипні асоціації лише з місцем навчання геніального літератора, з місцем проведення Чорної ради 1663 року та з маринованими огірочками – на що в передмові до монографії справедливо вказав Андрій Остряко (с. 5). Натомість С. Ю. Зозуля

істотно розширює відомі уявлення, відкриваючи провінційне місто в якості центру напруженої інтелектуальної роботи, зі своїми подвижниками науки, котрі створювали в міру сил і можливостей літопис історії краю. Більше того, древній Ніжин виявляється точкою тяжіння для багатьох відомих політичних, громадських і культурних діячів.

Рецензована монографія – своєрідний творчий звіт С. Ю. Зозулі за п'ятнадцять років плідної наукової діяльності. Включені в книгу матеріали, відомі здебільшого професійним дослідникам за статтями в профільних виданнях, серед яких особливо варто виділити «Праці Центру пам'яткознавства», «Ніжинську старовину», «Сіверщину в історії України» тощо. Об'єднати публікації під однією обкладинкою, істотно розширивши та доповнивши їх змістовну й ілюстративну частини – ідея правильна і вдало реалізована, оскільки саме у форматі монографії читач може уявити об'ємну картину різнопланового життя Ніжина впродовж розглянутого часу. С. Ю. Зозуля спромігся додати в раніше створені роботи нові фактографічні «родзинки», що, безумовно, поліпшило загальне враження від їхньої «нової редакції».

Перший розділ рецензованої монографії висвітлює розвиток історіографічного процесу в Ніжині в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. Трансформація дореволюційного Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині впродовж першої десятирічки радянської влади в Україні відбувалася на тлі масштабного історичного перелому й не могла пройти безболісно. Незважаючи на це, в межах

Науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930) вдалося зберегти найкращі дорядянські академічні традиції. С.Ю. Зозуля продемонстрував як унікальний педагогічний колектив (М.М. Бережков, Г.А. Максимович, В.І. Резанов й інші) в найтяжких соціальних умовах продовжували готувати талановиті кадри для вітчизняної (й світової також!) науки. У суворі дні лихоліття вчені намагалися абстрагуватися від ситуації, заглиблюючись хто – в історію античності, хто – в літературознавство; особливо багато вдалося зробити у сфері візантиністики. Спираючись на різноманітні архівні документи, С.Ю. Зозуля реконструював участь співробітників кафедри у заснуванні й розвитку архівної справи та музейництва на теренах Ніжина та Ніжинщини.

Обравши для демонстрування яскраву переломну епоху, автор рецензованої монографії зумів представити всю суперечливість наукового життя того часу. Багато з наведених ним сюжетів відображають інтриги, які й нині зустрічаються поміж ученої спільноти. Особливо показова, на наш погляд, історія з відмовою Історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук (ВУАН) висунути кандидатуру В.І. Резанова до обрання її позаштатним академіком. І це при тому, що згаданий ніжинський дослідник до цього вже став членом-кореспондентом РАН (а за фактом її реорганізації – також до балотування в Києві – навіть АН СРСР). Причиною відхилення пропозиції стали давній особистий конфлікт М.С. Грушевського із С.О. Єфремовим і А.Ю. Кримським, позаяк якраз останні підтримували колегу з Ніжина. І це при тому, що сам М.С. Грушевський мав чудові стосунки практично з усіма ніжинськими колегами В.І. Резанова (с. 43–44). Ще одна вкрай своєчасна тема – матеріальне забезпечення наукової роботи – розглянута в монографії на прикладі фінансування вже згадуваної науково-дослідної кафедри в Ніжині (с. 47–53). С.Ю. Зозуля зробив справедливий висновок про прямий вплив матеріальних умов на мотивацію вчених і на результати їхньої професійної діяльності.

Другий розділ роботи С.Ю. Зозулі присвячений питанням вивчення та збереження культурної спадщини Ніжина. Високий науковий рівень даної частини монографії забезпечений багаторічними ґрунтовними дослідженнями автора і його плідною діяльністю в структурі провідної спеціалізованої організації України в цій сфері – Центрі пам'яткознавства НАН України і УТОШК. Як впливає з тексту, Ніжин славний не тільки і не стільки першим у світі пам'ятником Миколі Васильовичу Гоголю, але й відразу кількома періодами забудови, кожен із яких привніс у пам'яткоємне середовище міста свої оригінальні об'єкти. С.Ю. Зозуля послідовно розглянув як змінювався історико-культурний ландшафт населеного пункту від часу його заснування до наших днів – від однієї епохи до іншої.

На жаль, з прочитаного можна зробити сумний висновок про те, що пам'ятки, що витримали II Світову війну та роки радянської влади (особливо це стосується культових споруд), планомірно знищуються сьогодні, здаючись під натиском комерсантів. У гонитві власників за наживою, а іноді просто з міркувань «зручності» перебудовуються будівлі XVIII – початку XX ст. Автор кваліфіковано класифікував існуючі пам'ятки Ніжина й дав оцінку їхнього туристичного потенціалу.

У цьому ж розділі С.Ю. Зозуля проявив себе як досвідчений археограф, публікуючи важливі документи щодо створення в Ніжині історичного архіву (с. 119–122). Також у другому розділі розкрито історію створення на наукових засадах у стінах закладів Ніжинської вищої школи потужного нумізматичного зібрання.

Звертає на себе увагу інтерес автора до окремих спеціальних історичних дисциплін. Останнім часом усе більш поширеними стають дослідження з некрополістики – галузі знань, украй важливої для історико-генеалогічних робіт. У рецензованій монографії докладно розглянута історія кількох ніжинських некрополів: Троїцького, Грецького, Католицького кладовищ, а також поховань при Благовіщенському монастирі. Іншим спеціальним напрямком, представленим у монографії, стала міська топоніміка. Ретельно розроблені питання походження назв районів і вулиць Ніжина, специфіка їхніх трансформацій.

Третій розділ дослідження С.Ю. Зозулі – це галерея історичних портретів ніжинських персоналій. Серед них – предки автора-виконавця Олександра Яковича

Розенбаума, родина громадських діячів Кушакевичів, кобзар Терентій Макарович Пархоменко, історики Василь Архипович Фесенко і Микола Неонович Петровський, академік Агатангел Юхимович Кримський та інші подвижники науки і культури, діяльність котрих була пов'язана з містом на Чернігівщині. Не обійдено увагою С. Ю. Зозулі й перетин долі ніжинських учених із кримською землею, що проявився в роботі Михайла Миколайовича Бережкова та Георгія Андрійовича Максимовича. Для реконструкції біографії останнього автором було опрацьовано значний корпус джерел, включаючи документи з фондів Центрального музею Тавриди в Симферополі.

До явно вдалих сторін рецензованої монографії відноситься цілком доречно вміщення в якості додатку списку нерухомих пам'яток культурної спадщини Ніжина, а також багатий ілюстративний матеріал. Це не тільки портрети «героїв» книги, але й зображення пам'яток і краєвидів міста, частина з яких представлена кольоровими. Окремі кадри дозволяють простежити негативні зміни, що відбуваються з ніжинським історичним ландшафтом.

Разом із тим, рецензоване видання не обійшлося без незначних недоліків. На жаль, тут присутні кілька прикрих видруків (с. 83, 342). У примітці на с. 207 йдеться про рисунки, що відображають розміщення в сучасній Україні певної категорії урбанонімів, але самі рисунки відсутні. Уміщений як ілюстрація у монографії центральний історичний ареал з історико-архітектурного плану Ніжина розділений на дві сторінки, що, на нашу думку, ускладнює його цілісне сприйняття.

Загалом, монографія С. Ю. Зозулі закриває безліч лакун в історії Ніжина – міста з непростю, але насиченою подіями долею. У книзі докладно та якісно розкриті сюжети з історіографії, пам'яткознавства та персоналістики міста над Остром. У зв'язку з цим рецензоване видання може вважатися вдало здійсненою спробою комплексного дослідження з регіональної історії.

Андрій НЕПОМНЯЩИЙ,

доктор історичних наук, завідувач Кримського відділення
Центру пам'яткознавства НАН України і УТОШК;
професор кафедри історії України Таврійського
національного університету ім. В.І. Вернадського

Володимир КАЛІНОВСЬКИЙ,

кандидат історичних наук,
викладач кафедри історії України
Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського
м. Сімферополь.